

ŞİİRDE TUKAY OLGUSU

N. Ş. HİSAMOV

Aktaran: Sinan GÜZEL

Özet

Her dil büyük yazar ve şairleri ile gelişir ve olgunlaşır. Tatar edebiyatı için de Abdullah Tukay'ın böylesi bir rolü bulunmaktadır. Bu yazıda uluslararası düzeyde büyük bir saygı gören şair Abdullah Tukay'ın kendine özgü felsefi, sanatsal teknikleri ve eserlerinde yer verdiği konular ele alınmıştır. Yazıda ayrıca şairin tüm bu özelliklerinin Tatar edebiyatının gelişimine olan katkısı gözler önüne serilmiştir.

Anahtar kelimeler: Abdullah Tukay, Tatar edebiyatı, Abdullah Tukay'ın eserleri.

Phenomenon of Tukay in Poetry

Abstract

Every language develops and matures with great writers and poets. In this article, Abdullah Tukay who was respected poet by international level and his own philosophical, artistic techniques, and the topics in his works are discussed. Also at this paper, all the features of the poet's contribution to the development of Tatar literature were demonstrated.

Key words: Abdullah Tukay, Tatar literature, Abdullah Tukay's art.

*Ey Tukay, il hem ğasırda yalkınıñ yangan Tukay
Ay-koşaştan, hörriyetten yaqtılık alğan Tukay!
Şigriyetëñ turılardan turıraç bër yul tabıp,
Karañğı tön karañğısın yeşendey yargan Tukay!
Ülëmsëzlëk, böyëklëknëñ açkıçın alğan Tukay,
Ey Tukay, il hem ğasırda yalkının yangğan Tukay!
Şeref Möderris*

(Ey Tukay, memlekette ve yüzyılda ateşin yanmış Tukay
Ay ve güneşten, hürriyetten aydınlık alan Tukay!
Şiirin doğrulardan daha doğru bir yol bulup,
Karanlık gecenin karanlığını şimşek gibi yaran Tukay!
Ölümsüzlüğün, büyüklüğün anahtarını alan Tukay,
Ey Tukay memlekette ve yüzyılda ateşin yanmış Tukay!)

Nasıl bir şair acaba bizim *Tukay*ımız? *Tukay*, şiir tarihinde bir mucizedir. Ben öncelikle Tatar şiirini göz önünde tutuyorum. Yeteneğindeki güç ile o, çok büyük çapta bir dâhidir. Yücelttiği felsefi ve insani fikirleri ile de, sanat bakımından usta, nefis ve beklenmedik buluşları ile de, gelenekleri şahsında toplayıp eksiksiz yansıması ile de, millî şiir anlayışını yeni bir basamağa taşıyan yenilikçiliği ile de dâhi bir şairdir *Tukay*. Ama bu sanatsal-felsefi ve toplumsal-insani görünümün, olgunun muhtevası yalnızca bununla da kalmaz. Öncelikle, onun benzersiz biyografik yazgısını ve o yazgının anılan şiirsel olguda yansımasının milleti ve dünya halkını hayretler içinde bırakacak kadar facialı oluşunu ele alalım. Profesör *İbrahim Nurillin*, “dünya şiirinin, tarihi boyunca bir daha, tekrar böyle bir trajik şahsı bulması zordur. O, ezilen Tatar halkının yazgısını, iki üç kat daha fazla kendi yazgısında, bir su damlasında yansıtır gibi yansıtan, ortaya koyan şairdir” diye yazmıştı.

Şeref Möderis'in yukarıda verilmiş olan *Tukay* adlı şiirinde, bu *olgunun* aslı oldukça net bir biçimde canlandırılmıştır.

Tatar şairinin büyük klasiğe sevgisini anlamak da, anlatmak da zor değildir. Ama dünya *Tukay*'ı kendi büyük şairi olarak görüyor mu? Biz ona duyulan uluslar arası hürmetin derin olduğunu biliyoruz. Fakat dünya onu bir dâhi yüksekliğinde görüyor mu? Gerçek büyüklüğünü eksiksiz değerlendirmese de, dünya onu anlıyor ve ona hayranlık duyuyor. Büyük halkın büyük şairi *Sergey Yesenin*, Tatar şairinin Rusçaya tercüme edilen ilk şiirlerini okuyup “Ne kadar da büyük bir şair bu *Tukay*.” demiştir. Bu şiirlerin arasında *Pavel Radimov*'un tercümesini yaptığı *Özəlgen Ömid* (Tükenen Ümit) şiiri de yer almıştır. Böylelikle, kendisi de dâhi olan şair ikinci bir dâhiyi tanımıştır. Ya da *Matvey Grubian* adındaki oldukça yetenekli bir Yahudi şairin *Kazanda* isimli şiirine bakalım:

Kogda ya prohoju po ulitsam Kazani
Mne vnyaten, kak rodnoy, yazık moih družey
Vot ploşcad' predo mnoy otkrilas' kak skazan'e
Tam kamenniy poët vlyublennimi glazami
V gorod svoy glyadit, zakutan v plaşç teney.
Skaji mne, tı çital kogda-nibud' Tukay?
Ego jivoy strokoy ya pokoren opyat'.
Slova letyat skvoz' noç', kak molnii sverkaya,
İ nad moey duşoy im vlast' dana takaya,
Çto zdes' i sam bı mog tatarinom ya stat'.

(Ben Kazan sokaklarında yürüdüğüm zaman
Dostlarımın dili bana ana dilim gibi gelir
Benim önümde masaldaki gibi bir meydan ortaya çıkar
Orada kıymetli şair sevgi dolu gözleri ile
Gölgeler arasından şehrini izler.
Söyle hadi bana, sen ara sıra da olsa Tukay'ı okudun mu?
Ben onun yazdığı canlı dizlere tekrar hayran oluyorum
Sözler geceki şimşek gibi parıldıyorlar
Benim gönlüme sonra şöylesine bir fikir doğuyor
Ben buradayım ve kendim de bir Tatar olabilirim.)

Yabancı bir halk şairi, *Tukay*'ın şiir sanatında hangi özellikleri görüyor acaba? *Tukay*'ın şiir sanatının karanlık göğü yarıp etrafı ışıklar içinde bırakan coşkun keskinliğini görüyor. Ve onun daha neleri dikkate değer? *Tukay*'ın Kazan'ın gündelik yaşayışı ile birlikteliği, Tatar halkının ruhunu yansıtması, onun itibarını ortaya koyması Yahudi şairine oldukça etki etmiştir. Dünyanın dört bir yanına dağılan ve tarih boyunca birçok cebre ve zulme maruz kalmış halkın şairi, Tatar halkının halini çok iyi anlamaktadır, Tatar halkının şairine karşı sevgisi, Yahudi şairini Tatar yapacak kadar güçlüdür. Yine şu da dikkate değerdir: *Şeref Möderris*'in zikredilen şiirindeki motifler ile *Metvey Grubian*'ın şiirindeki karşılaştırmalar, neredeyse harfi harfine birbiri ile örtüşmektedir:

Karañğı tön karañğısın yeşendey yarğan Tuqay!
(Karanlık gecenin karanlığını şimşek gibi yaran Tukay!)
Slova letyat skvoz' noç', kak molnii sverkaya...
(Sözler geceki şimşek gibi parıldıyorlar...")

Karşılaştırmaların böylesi bir denklik göstermesi tesadüfi olamaz: “şimşek gibi ışıklı keskinlik” *Tukay*'ın şiir dilinin temel özelliğidir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, şimşek imajı *Tukay*'ın şiirlerinde de çok sık yer almaktadır. Ümit dolu bakışlarını Tatar gençlerine odakladığında, o, yüzyılın başlarındaki akranlarına şöyle ümit bağlamaktadır:

Kük bulıp kükrer havada hür yeşev davlaşları,
Yaltırar izğë köreşnën hançerë, almasları.
Yörmesën begrë özëk millet kiyëp qaşsız yözëk,
Bëz anıñ bik zur fehërlë, çın brillant qaşları!
(Gök olup kükrer havada hür yaşamın davaları
Parlar kutsal mücadelenin hançeri, elmasları.
Yürümesin bağı yanık millet takıp taşsız yüzük,
Biz onun çok methedilen, gerçek pırlanta taşları!)

Bu kendine özgü felsefi-sanatsal yankı, nefis imajlar, istek ve gayret motifleri yüzyıl başının büyük şairleri *Dermend* ile *Seyit Remiyev*'de de görülmektedir. *Tukay*'ın yeteneği, *Tukay*'ın şiir anlayışının muhtevası, bu yazarlardan hangi yönü ile ayrılıyor acaba?

Bu şairlerin üçü de milletin layık olduğu yaşama geçme hakkını onaylayan, halkın isteklerini, tarihe, kadere ve devlete dair taleplerini yansıtan kişilerdir. Ama *Tukay*'ın şiir anlayışında tarihsel şikâyet de yaşama ve yeniliğe arzu da toplumsal bir varlık olarak, *maksimalistlerde* olduğu gibi keskin bir şekilde biçimlenmektedir. Örneğin, *Seyit Remiyev*'in lirizminde şahsın muhite, toplumsal şartlara öfkesi, istekleri ve memnuniyetsizliği yankılanırken, *Dermend*'te meseleler tarih ve dünya zeminine yerleştirilip, felsefi planda aydınlatılmaktadır. *Tukay*'da ise milletin bilhassa itilip kakılan ve aşağılanan kısmı, yani sıradan halkın, çalışan insanın kaygıları merkeze konulmaktadır. Şimdi onun yalnızca *Közgë ciller* (Sonbahar Rüzgârları) şiirini alalım. Bu şiir 1911 yılında yaşanan *kıtlık* şartlarında yazılmıştır.

Dikkat ediniz, şairin bağı kimler için yanyor? Kıtlık nedeniyle en fazla ıstırapı çeken işçiler için:

*İñ söyëklë eşçë evladım bıyl aç kaldı, diyëp
İzgë, şefkatlë anabız – merhemetlë cir cılıy.*

(Pek sevgili işçi evladım, bu yıl aç kaldı diyip
Kutsal, şefkatli anamız, merhametli toprak ağlıyor.)

O estetizmi ve güzelliği destekleyen bir şair, bir estetizm taraftarıdır. O, kıtlığın en derin faciasını, güzelliğin yok olma sınırındaki mücadelesi biçiminde betimlemektedir:

*kuysa monda kortkalar töşken tüşën altın bëlen,
Bër tëlëm ikmek, dip, anda nazlı nêçke bil cılıy!*

(Koyşa burada yaşlı kadınlar düşen dişini altın ile,
Bir dilim ekmek, diye, orada nazlı ince bir bel ağlıyor!)

Tukay aynı zamanda bazı şairlere göre de Tatar milletinin ortak faciasını, onun tarihe yönelik kırıntılıklarını ve geleceğe dair ümitlerini en eksiksiz biçimde yansıtan şairdir. O bir millet şairidir. Yukarıda adı geçen Yahudi şairden verilen bir örnekten hareketle başkalarının onu Tatar milletinin bayraktarı olarak kabul ettiğini gördük.

Tukay'ın bir halk şairi oluşu, onun tüm eserlerinde de beliriyor diye düşünüyorum. Yine de, onun "*Milli Moñnar*"ına (Millî Ezgiler) dikkatle bakalım.

Konu Tatar cırları, özellikle de *Zileylik* hakkındadır. Tatar *cırının* derin melankolisinde şair üç yüz yıl boyunca, millet olarak ezilmelerinin izlerini, halkın çekmiş olduğu çok büyük sıkıntıların, döktükleri gözyaşlarının yansımaları görmektedir. Veya şairin *Min tatarğa behët, şatlık teliym; min Tatarğa tehët, şahlık teliym* "Ben Tatara şans, mutluluk diliyorum, ben Tatara taht, şahlık diliyorum" şeklindeki mısralarında özgürlük ve devletçilik hasretini görmüyor muyuz?

Tukay'a demokratik ve milli idealleri yolunda, elbette, öncelikle Rus otokrasisinin acımasızlığı engel olmuştur. Onun aynı zamanda milli muhitte de düşmanları az olmamıştır. Şairi onlar niçin anlayamamışlardır, ya da şair onlara yönelik nefret dolu tutumunu nasıl ortaya koymuştur?

Milletin bağımsızlığı ve ilerlemesi için yanıp tutuşan *Tukay*'a çoğu zaman Tatarların öz evlatları ayak bağı olmuşlardır. Bu durum şimdi de aynı biçimde acımasızlıkla yapılmaya devam ediliyor. Moskova basınında bizim egemenlik düşüncemizi hor görerek yazanlar arasında “aydın” adını taşıyan millettaşlarımız da yer almaktadır. *Tukay*, kendi ülküsüzlüklerini döneme bahane edenlerden ve muhite uymasını nasihat edenlerden cefa görmüştür. Onun *Vaksınmıym* şiiri bu bakımdan karakteristiktir. Burada şair kendi dönemini gelecekte bakarak değerlendirmektedir:

Sin üzənçe izgë eş eşliym digende halkıña,

Elle nindiy bılçırak bavlar salalar gaklıña

(Sen kendince kutsal bir iş yapıyorum dediğinde halkına /Acaba nasıl bir pisilmek geçirirler aklına)

Bu zaman şundıy zaman, dip, bu vakıt mondıy vakıt,

Sin üzənne dönyada bėznėñçe yört, bėznėñçe tot.

(Bu zaman şöyle bir zaman, deyip, bu vakit böyle vakit
Sen kendine dünyada bizim gibi yürüt, bizim gibi tut.)

Min sıyalımıy andıy şartlar, fani dönya vaktına...

(Ben sığamıyorum öyle şartlara, fani dünya zamanına...)

Aşkınamın min ebed bėtmes urınga, meñgėge,

Mengėlėkke – meñgė ruhlı, mengė nurlı yemlėge.

(Acele ediyorum ben sonu olmayan yere, ebediyete,

Ebediyete, ebedî ruhlu, ebedî nurlu güzelliğe.)

Tukay, köyde doğmuş bir şairdir. Aslında, o şehir eğitimi almıştır. Onun şair olarak yetişmesi, tahsili, müstakil olarak çalışmaya başlaması *Uralsk* şehri ile ilgilidir. Ancak Tatar halkının çok büyük bir kısmı o dönemde köyde yaşamıştır. Bu nedenle şairin köy hayatı ve köy halkına tutumu, genellikle, kendi halkına yönelik tutumu olarak da anlaşılır. Bu tutum onda sevgi biçiminde de, çok katmanlı olarak da yansımaktadır.

Şimdi onun *Sayfıye* şiirini ele alalım.

Tukay, şiirde köyün fakirliğine üzülmektedir. Tabloyu o zevk ve sefa süren zengine *tezat* biçimde betimlemektedir:

Ul hezər tuhtar siña, iy aç avıl, mohtaç avıl!

Cimrėk öy qarşında iç oçmah kėbi keyfiyesė.

Cannarım, küz nurlarım, sėz mehabetnė kürėp,

Can açıp: “vo kak!” diysėz, mezlum muciklar semyesė.

(O şimdi durur sana, ey aç köy, muhtaç köy!
Yıkık evin karşısında şüphesiz bir cennet gibi keyif yeri.
Canlarım, gözümün nurları, siz büyüklüğü görüp,
Can açıp “vo kak” dersiniz, mazlum köylü ailesi.)

Ancak *Tukay* köylüyü idealleştirmez, *Yoldızdan da kırka* (Yıldızdan da Korkar) adlı şiirinde köy ağasının, liberal-demokrat yönelişte ve esasen toplum kurallarına sadık olan *Yoldız* gazetesini evinde görmekten duyduğu korkuyu yazar.

Tukay'ın sanatı aslında Türk-Tatar şiir sanatının bin yıllık gelişimi için bir sonuçtur. Biz bunu *Tukay*'ın şiir sanatının yaratıcılık için önemli olan tüm özelliklerinde de görmekteyiz. Şimdi ilk olarak, göze çarpan şiir ölçüsünü, şiir kalıbını ele alalım. *Tukay* esasen iki mısralı beyitler ile çalışmaktadır. Bu temel ile oluşturulan lirik eserlerinde baştanbaşa ikinci mısraları, kafiyeleşen gazel parçası da, kaside kalıbı da çok fazla çeşitlendirilmektedir. Örneğin bu, daha önce andığımız *Közgë ciller* (Sonbahar Rüzgârları) adlı gazel örneğinde uygulanmıştır. Şiirde öteden beri bir kafiye üzerine kurulmuş durumlar *Tukay*'da az değildir. Biçim meselesinde *Tukay*, bütün Müslüman Doğu'ya özgü olduğu gibi, aruz sistemi ile eser yaratmaktadır. Bu sisteme göre, beyitlerin düzenini hecelerın sayı eşitliği, ritmik düzeni uzun ve kısa hecelerın düzenli bir biçimde sıralanışı oluşturmaktadır. Aruz şiiri Tatar halk şiirinden keskin bir biçimde ayrılmaktadır. Temel fark yalnızca ikişer mısralı beyitlerde değildir, esasen ritmik durakların söz ortasına denk gelmesindedir. Yani aruz şiirini okurken, taktileri korumak ve şiirin müzikal yankısını doğru vermek için, söz ortasında da durak yapmak gerekmektedir. İşte bir örnek: *Hörmetlë Höseyën yadkyarë* (Saygı Değer Hüseyin'in Yadigârı) adlı şiirinin ilk beyitini aruz temelinde doğru okumak için, taktiın son kısmında durakları şöyle yapmamız gerekiyor:

Köç bëlen bër/ge güzelläknë cıyğan diñgëz këbi,
Ul idë ös/tën ve kul cit/mes këşë, yol/dız këbi.
(Güç ile birlikte güzelliği toplamış deniz gibi
O idi üstün ve ulaşılmaz insan, yıldız gibi.)

Günümüzde *Tukay* şiirleri bizim dönemin şiirini, yani halk şiirini okur gibi, sözlerin tamamlandığı yerde durak yapılarak okunur. Örneğin, andığımız örnek şöyle yankılanmaktadır:

Köç bëlen bërge / güzelläknë cıyğan / diñgëz këbi,
İl idë östën / ve kul citmes këşë, / yol/dız këbi.

Dörder taktiden oluşan şiir mısraları eşit olmayan üçer takti halinde yankılanmaktadır. Evet, mana açık bir biçimde anlaşılmalıdır. Ama *Tukay* şiirlerinin en güzel yönü ise ritmik müzikalliğın yok olmasındadır. Aslında *Tukay* şiirlerinin hepsi de saz eşliğinde söylenmek üzere bestelenmiştir. Şair boşuna kendi şiirsel ilhamını yalnızca “Saz” olarak adlandırmamıştır!

İy mökatdes moñlı sazım, uynadıñ sin nik bik az?
(Ey mukaddes hüznülı sazım, çaldın sen niçin pek az?)

Bu, *Tukay* şiiirlerinin *Şark*'ın şiiir sanatının geleneklerini yansıtır olduğuna inandırıcı bir delil diye düşünüyorum. *Tukay*'ın şiiire ait fikirleri neredeyse tamamen *Şark*'ın geleneklerine temellenmiş, şarkı yansıtan imajlar ile beslenmiştir. Bu öncelikli olarak İslam ruhuna dönük imajlara aittir: Allah, melekler, iblis, şeytan, peygamberler, tarihî kutsal şahıslar, düşünceler buna girer. İşte o çocuğun günahsız saflığını nasıl betimliyor:

Paķ canıñ hem paķ tenëñ – barlıķ vöcüdëñ paķ sinëñ
Sin ferişte valçığısıñ, yözlerëñ ap-aķ sinëñ
(Temiz kalbin ve temiz tenin, tüm vücudun temiz senin
Sen meleklerden bir temsilcisin, yüzlerin apak senin)

Tukay, Türk şiiir sanatında bin yılın devamında aydınlatılan konu, efsanevi çatışma ve imajları kendi diyalektik düşüncesinde delilli bir şiiirsel tekniğe dönüştürür. Estetiğin özel ve göreceli bir düşünce oluşunu o şöyle bir örnek üzerinden ispat etmektedir:

Birmedë Leyle kēbi mehbübege dönya beha
Ul bolay bër kız gına – karşında Mecnun bulmasa.
(Vermedi Leyla gibi mahbubeye dünya değer
O sadece öylesine bir kız, karşında mecnun olmasa.)

O, Leyla gibi güzel bir kıza dünya değer veremezdi, der. Eğer karşında şaşırarak âşık olan Mecnun olmasa.

Bu, XX. yüzyıl başı şairlerinin dâhiyane genelleştirmesidir. Bu lirik tezin ortaya çıkması için bin yıllık bir edebiyat tarihine gerek olmuştur.

Şairin yeni yüzyılın şiiir sanatına temel atmasını aynı değişkenler içinde, aynı şema esasında süren yenilenmelerde görüyoruz. Öncelikle, şekil denince, yukarıda andığımız *Milli moñnar* (Millî Ezgiler) halk şiiiri kalıbında yazılmıştır. Bu klasik Türk-Tatar, yani genel şark şiiiri için temel bir yeniliktir. Tatar şiiirinin XX. yüzyılın devamındaki gelişimi, esasen 10-9 heceli, andığımız dört mısralı kitalara dayanmaktadır.

Nihayet, en önemlisi, Avrupa şairleri ile felsefî ve hissî bir ortaklık araması, kendi durumuna, duygu ve eylemlerine *Byron*'dan *Goethe*'den, *Heine* ve *Schiller*'den, *Puşkin* ve *Lermontov*'dan, *Shakespeare*'den ve büyük fikir sahibi *Tolstoy*'dan dayanak bulma isteği ve bunu bulması, şairin izlenimler sürecinin çağlayarak devam ettiğini göstermiyor mu? Genel olarak, *Tukay*'ın şiiir yeteneğinin lirizm ile hicivde eşit biçimde yansması dünya şiiirinden *Heine*'nin yeteneğini hatırlatmaktadır.

XX. yüzyıl başında kuvvetli bir *Tukay* şiiir okulu ortaya çıkar. Bu okulun en güçlü temsilcisi elbette *Şehzade Babiç*'tir. Gerek coşkun ve olgun şiiirsel ritmi ile gerek de inancı ve insanî duygularıyla, o doğrudan doğruya *Tukay* ile yetişir.

Tukay'ın sanatı, onun görüngüsü, Tatar halkını daima ilgilendirip, etkileyip, endişelendirip, heyecanlandırmıştır. Son dönemde nedendir bilinmez, onun sanatına yönelik hususi çalışmalar azaldı şeklindeki serzeniş dolu bir tartışma yankılanmaktadır.

Evet, bu tespitte bir doğruluk var. Ne var ki, ben *Tukay*'ı ilmî fikir dünyasında aydınlatma çalışmaları durdu, demezdim. Örneğin, *Tukay* müzesi ve vakfı her yıl *Tukay* okumaları yapar, bu şekildeki her etkinlik, onun şiirini daha derin anlamaya yardımcı olmaktadır. Ama artık şairin sanatını bir amaca yönelik olarak ve sürekli inceleyen kişiler kalmadı düşüncesi ise maalesef temelde doğrudur. *Yakup Ağışev* ve *Röstem Başkurov*, *Gali Halit* ve *İbrahim Nurilinler* artık aramızda yoklar. *Tukay*'a mahsus bir çalışma yapan *Naib Laisov* gibi bilginler de başka meseleler ile de meşgul olmaktadır. Yalnızca *Rezide Ganieva* konuyu terk etmemektedir. Kopukluk derinleşmesin diye, sadece *Tukay*'ın sanatını araştıran asistanlar alıyoruz. Araştırma yapan kişiler hayatta iken yeni bilginler yetiştirip bırakmalıyız. Kısa bir süre önce, *R. Ganieva*'nın bir öğrencisi *Tukay ıcatında Kor'en motivları* (*Tukay*'ın Sanatında Kur'an Motifleri) adlı konuya ilişkin ilgi çekici bir doktora tezi savundu. En önemlisi de geniş hacimli *Tukay Ansiklopedisi* yapılıyor. Onu tecrübeli edebiyat ve metin bilim uzmanı *Zefer Remiyev* yönetiyor.

Tukay, dâhi bir söz betimcisidir. *Ceygə tañ hatiresə* adlı şiiri bile tek başına buna ikna eden bir delil durumundadır. Çünkü bu şiirde tasvir boyutu oldukça geniş, şairin kalemi de güçlüdür. Sanata ve yaşama itici kuvvet veren bir manzara göz önünde canlanmaktadır.

Kısacası, *Tukay*'ın sanatı gerek kendi içeriği ile gerek de yüzyıldan yüzyıla geçen aktüel yankısı ile bitmez tükenmez bir hazinedir. Şairin 125. yaş dönümü onun derin anlamını kavramada önemli yeni bir adımdır.

Kaynakça

- Gaynanov, R. (1985-1986), *Gabdulla Tukay. Eserler: 5 tom*da, Kazan.
- Gerey, R. (1975), *Tukayga, Tukayga çeçekler*. Kazan.
- Tukay, G. (1985), *Eserler: 5 tom*da. II T. *Şigirler, poëmalar* (1909-1913) Kazan.
- Tukay, G. (1986), *Eserler: 5 tom*da. V T. *İstelëkler, yulyazmalar, hatlar, meseller hem balalar öçen hikeyeler* (1902-1913) Kazan.
- Tukay, G. (2006), *Saylanma Eserler: 2 tom*da. Kazan.